

»Han bygger da for Evigheden«, sagde bønderne om grev Ludv. Reventlows skolebyggeri.

Fotografiet viser skolen i Grønderup, »Wendtsminde skole«: en af de reventlowske skoler i Brahetrolleborg kommune, der opførtes 1786 og delvis benyttes af forskolen indtil 1965. Ved dennes nedlæggelse havde kommunen i ti år haft mellem- og realskole i Korinth

– »den stråttækte« var ikke nødvendigvis en dårlig skole.

Nationalmuseet 3. afd. Fotografiet menes taget i 1930'erne.

Da skolebilledet væltede

Af ELSE KARLSHØJ

Julius Bomholt, socialdemokratisk undervisningsminister 1953–57, havde en forkærlighed for prægnante metaforer. Folkeskolens daværende struktur karakteriserede han ofte ved, at skolebilledet var trukket skævt, hvorfor det var en skolepolitisk hovedopgave atter at bringe det i balance. At Bomholt selv fandt dette udtryk dækkende viste sig bl. a. ved, at han kaldte sin tale ved skole- og rundbordskonferencen 8. nov. 1954: Balance i skolebilledet og gav sin bog fra 1955 samme navn. De maleriske betegnelser benyttede Bomholt som blikfang med

den hensigt at skabe forståelse for, at der p. g. a. strukturproblemer inden for folkeskolen var opstået en uacceptabel ulighed i vilkår og muligheder for eleverne.

Halvtredsernes skoledebat var i det hele taget overvejende en strukturdebat, hvor lighedsproblemet, der var nær knyttet til eksamensproblemet, var i centrum. Den ulighed, der debatteredes, havde sin oprindelse i Almenskoleloven af 24. April 1903, hvorved eksamensmellemskolen blev oprettet. Almenskoleloven satte dybe spor i folkeskolens liv, idet kommunale mellemskoler i praksis kom til at fungere som en del af folkeskolen, særlig i en række købstæder. Ved Folkeskoleloven af 18. Maj 1937 blev denne praksis lovfæstet, og folkeskolen kom derved til at omfatte såvel eksamens- som eksamensfri skole.

Uligheden var ikke af samme type i by- og landområder. I byområderne skyldtes den, at den købstadordnede skoles indre struktur i medfør af 37-loven kunne splittes op, således at eleverne efter 4. – eller 5. – klasse enten kom i eksamens- eller eksamensfri mellemskole. På landet var uligheden en konsekvens af, at man ved lovens vedtagelse havde bibeholdt forskellig skolestruktur for land og by. Eksamensmellemskole kunne ikke oprettes ved et landsbyordnet skolevæsen.

Bomholt opfattede folkeskolens lighedsproblem som socialpolitisk betinget. Det måtte forstås på baggrund af de store erhvervsskift og vandringer fra landet mod byområderne. Følgende citat fra ovennævnte rundbordskonference kan belyse hans synspunkt: »Det er det sociale motiv, der i dette århundrede med dets folkelige opbrud og store folkelige forskydninger, med tilhørende bekymringer og ængstelser, har trukket skolebilledet skævt«. ¹ Eftertidens pædagogiske debat vedrørende folkeskolens struktur under 37-loven har haft en tendens til overvejende at beskæftige sig med den købstadordnede skole, og lighedsproblemer med relation til eksamensmulighed er i de senere år oftest blevet vurderet som sociale klasseproblemer. Det synes i nogen grad at være blevet overset, at i årene forud for 58-lovens vedtagelse gik ca. 200.000 af folkeskolens elever, dvs. knap 40 % i udelte landsbyordnede folkeskoler uden eksamensmulighed.

I denne artikel vil den manglende balance i skolebilledet alene blive anskuet ud fra synsvinkler, der vedrører de forskellige betingelser, hvorunder købstad- og landsbyordnede folkeskoler fungerede under 37-loven. Væsentlige aspekter ved problemet vil dog ikke blive nærmere

belyst, det gælder f. eks. en så vigtig faktor som lærermangelens betydning for halvtredsernes folkeskole. Der vil blive argumenteret for, at skolebilledet set ud fra en by kontra land synsvinkel hen imod midten af halvtredserne ikke alene var ude af balance, men at det faktisk må siges at være væltet.

37-loven blev vedtaget efter langvarige forhandlinger, hvor grundlæggende synspunkter på skolens rolle i samfundet stødte hårdt sammen.

Debatten må forstås på baggrund af samfundsforholdene i trediverne. Siden midten af det 19. årh. var der næsten uden afbrydelser foregået en vandring fra landet ind til byerne, da landbruget ikke havde været i stand til at opsuge fødselsoverskuddet. I trediverne var befolkningsantallet i de rene landdistrikter svagt dalende, mens det steg stærkt i bymæssige landkommuner. Især de større stationsbyer og forstadsområderne havde stærk tilvandring. Dertil kom, at ca. en trediedel af den andel af befolkningen, der var bosat i landdistrikterne, var beskæftiget ved byerhverv. Forskellen i leveforhold på land og i by var dog endnu markant de fleste steder.

Der var i Danmark tradition for forskellig ordning af folkeskolen i købstæder og landkommuner. Hovedårsagerne til dette var forskel m. h. t. børnenes beskæftigelsesmuligheder og skolevejens længde. Da mange af de nye bymæssige tilvandringsområder administrativt henregnedes til landkommunerne, var der i tidligere skolelovgivning åbnet mulighed for, at Undervisningsministeriet kunne fastsætte købstad-skoleordning for landkommuner.

Problemet, om skolegangsforholdene skulle være ens for by og land, kom til at spille en vigtig rolle i skolelovsdebatten. Her var det især Socialdemokratiets og Venstres synspunkter, der tørnede sammen. Fra socialdemokratisk side ønskedes ens skoleordning, så vidt det af befolkningsmæssige hensyn var gennemførligt. Omordningen ville koste en del, men man mente, at det i nogen grad ville opvejes af det stærke fald i antallet af skoleelever, der måtte forventes p. g. a. tredivernes lave fødselstal. Som alternativ til eksamensmellemsskolen tænkte oprettet en praktisk mellemsskole, der kunne give tilfredsstillende skolemæssig baggrund for størsteparten af skolebørnene, der ville få deres beskæftigelse ved praktisk arbejde. Tidens socialdemokratiske skolepolitikere var kritiske over for eksamensmellemsskolens tendens til at få den øvrige folkeskole til at »visne i toppen«. Alligevel fandt de,

at det var en social retfærdighedshandling at gøre den til en del af folkeskolen. Bag synspunktet lå en opfattelse af intelligens som en nogenlunde veldefineret og konstant størrelse. Gratis adgang til eksamensmellemskolen blev betragtet som en social opstigningschance for det begavede arbejderbarn og på længere sigt for arbejderstanden som helhed.²

Venstres udgangspunkt var, at land var land og by var by. Derfor ønskede man ikke eksamensskolen, der kvalificerede til byerhverv, indført på landet. Skolestrukturen skulle tilpasses levevilkårene i de forskellige egne, og partiet stillede krav om, at »folkeskolens særpræg og forskellighed burde opretholdes efter de forskellige egne ønsker«.³ Baggrunden for dette var et grundtvigsk inspireret syn på børneopdragelse. Forældrene skulle have stor indflydelse på skolen, denne skulle ligge i det nære miljø, og praktisk arbejde skulle indgå som et væsentligt led i opdragelsen. Venstre ønskede derfor færre undervisningstimer og fag i landsby- end i byskoler. Skolelovsforslaget blev første gang fremsat i 1934, da landbrugskrisen lige havde toppet, og under hele forhandlingsforløbet spillede økonomi en stor rolle. De fleste landkommuner var tilbageholdende med skatteudskrivning, og Venstre fastholdt, at såfremt staten ved central lovgivning pålagde kommunerne udgifter til skolevæsenet, måtte den selv betale en meget væsentlig del af merudgiften.⁴

Jørgen Jørgensen, radikal undervisningsminister fra 1935, søgte at forlige synspunkterne. Han havde blik for, at samfundsændringerne og de sociale problemer måtte få konsekvenser for skolen, men hans liberale og grundtvigsk inspirerede skolesyn lå tæt på Venstres. Som erfaren kommunalpolitiker havde han desuden dybtgående forståelse for, hvor betydningsfuldt det var, at loven blev vedtaget med Venstres stemmer, da dette parti sammen med de Konservative, eller ved borger- og fælleslister, havde flertal i hovedparten af landkommunerne. Under udvalgsarbejdet stillede Jørgen Jørgensen en række ændringsforslag, der imødekom synspunkter, som især Venstre havde givet udtryk for, men loven fik ikke oppositionens stemmer.

Ved vedtagelsen af Folkeskoleloven af 18. Maj 1937 blev minimumskravene til timetal og fagkreds for første gang ens for land og by, hvorimod den forskellige skolestruktur i købstad- og landkommuner blev opretholdt. I købstæderne blev eksamensmellemskolen en

del af folkeskolen, og der oprettedes en eksamensfri mellemskole med flere praktisk betonedede fag. Det var meningen, at den skulle udgøre den egentlige hovedskole. I landkommunerne forblev folkeskolen principielt udelte, men den tidligere bestemmelse om, at en folkeskole på landet kunne ordnes som købstadskole, blev opretholdt og udvidet til også at omfatte dele af en skole. Samtidig blev der med folkeskolelovens § 4 og § 6 indført regler for oprettelse af skoleforbund mellem to eller flere kommuner, hvorved der var åbnet mulighed for, at mindre kommuner kunne etablere købstadordnede skoler med mellem-skoleklasser for de større børn. Bestemmelserne om oprettelse af skoleforbund blev dog yderst sjældent udnyttet. En optælling har vist, at der pr. 1. april 1950 kun var etableret 17 skoleforbund, omfattende 44 kommuner, hvoraf 5 var købstadskommuner. Mange af skoleforbundsskolerne havde ikke elever over undervisningspligtig alder.⁵

Så sent som i 1950 havde således kun et fåtal af de ca. 1300 landkommuner udnyttet muligheden for ved etablering af skoleforbund at oprette købstadordnet skole. Magte det selv kunne de færreste landkommuner. Fra 1942 krævede ministeriet et børnetal på over 200 for at give tilladelse til købstadskoleordning, med mindre der var tale om en forstadbebyggelse, hvor det var naturligt at give børnene samme skolemuligheder som i byen.⁶ I halvtredserne blev det praksis at kræve ca. 300 børn. Ved udgangen af 1954 nåede kun ca. 13 % af landkommunerne op på dette antal skolebørn.⁷ Kommunerne havde ikke mulighed for at indføre købstadskoleordning uden Undervisningsministeriets samtykke. Det var der faldet højesteretsdom for.⁸

Stort set var det da også kun i større stationsbyer, forstæder og omegnskommuner, at der blev indført købstadskoleordning. Ved Julius Bomholts tiltræden som undervisningsminister i 1953 var der 135 købstadordnede skoler med ca. 50.000 elever i landkommunerne. De resterende godt og vel 200.000 børn fik deres skolegang i de ca. 3000 landsbyordnede skoler, der lå spredt ud over landet. I praksis var forskellig skolestruktur for by og land således blevet opretholdt.

Men hvorledes var det gået med den begyndende ligestilling, der var lagt op til ved lovens bestemmelser om ens minimumskrav til timetal og fag? For købstæderne skabte disse krav ikke større problemer, da de fleste skolevæsener allerede opfyldte minimumskravene og var understøttet med de nødvendige klasse- og faglokaler; men for hovedparten

af landkommunerne blev 37-loven årsag til et byggeproblem, der på længere sigt skulle vise sig at blive afgørende for dens skæbne. Til de nye obligatoriske fag hørte de praktiske fag sløjd og husgerning, hvortil der krævedes faglokaler. Gymnastiksal skulle stort set indrettes ved enhver skole, hvor der undervistes børn over 12 år, og det lovfæstede minimumstimetal umuliggjorde hverandendagsundervisning, der var det almindeligste i landsbyskolerne, hvorfor der blev brug for flere klasselokaler. I 1935 anslog departementschef Barfod, at $\frac{4}{5}$ af samtlige landsbyskoler, hvor $\frac{3}{4}$ af det samlede børnetal på landet gik, havde hverandendagsundervisning.⁹ Endelig stilledes der i loven visse krav til hygiejniske foranstaltninger, der også var af bygningsmæssig art.

I de fleste landkommuner forudsatte 37-lovens gennemførelse således et ret kostbart skolebyggeri. Lovens § 63 indeholdt bestemmelser om statstilskud til byggeri, der var nødvendigt for at opfylde minimumskravene til fag og timetal. For at få del i dette skulle byggeriet være fuldført inden 1. april 1946, skole- og undervisningsplaner skulle være reviderede inden 1. april 1948. Der var således rigelig tid at løbe på, og de fleste landkommuner foretrak at se tiden an.

Økonomiske hensyn spillede en stor rolle for denne henholdende politik. Det fremgår af, at der først kom gang i planlægning og skolebyggeri, efter at der i årene 1940–41 p. g. a. beskæftigelsessituationen reelt var foretaget en firedobling af statstilskuddene.¹⁰ På grund af materialeangel gik byggeriet imidlertid i stå i sidste halvdel af 1942. Kun ca. 15 % af landkommuner med landsbyordnet skolevæsen havde på dette tidspunkt gennemført folkeskoleloven.¹¹

Tre år efter krigens afslutning skrev departementschef A. Barfod i sin beretning om folkeskolen: »Året 1948 viser samme billede som de foregående år, stadig lærermangel og stadig lokalemangel, som de vanskelige forhold med hensyn til byggematerialer gør det vanskeligt at bøde på . . . Det kan jo nu fastslås, at de kommuner handlede klogt, som fik de fornødne bygninger opført og loven gennemført før byggestoppet i 1942 . . .«. Departementschefens pessimisme er forståelig. Undervisningsministeriet havde i begyndelsen af 1948 ladet foretage en ny undersøgelse af, hvor langt man var fremme med 37-lovens gennemførelse i landkommunerne. Den gav det resultat, at af godt 1300 landkommuner, incl. kommuner med fuldt købstadordnet skolevæsen, havde 17,5 % gennemført loven.¹² De forskellige tidsfrister for

dens gennemførelse var flere gange blevet udskudt, og i 1950 så man sig nødsaget til at foretage en ny udskydelse frem til 1958. For folkeskolen på landet skulle det blive katastrofalt, at 30ernes skolelov måtte gennemføres under 50ernes samfundsvilkår.

Ved 37-lovens vedtagelse havde prognoser for undervisningspligtige børn vist faldende tendens, men fra fyrrernes midte begyndte antallet så småt at stige. I første halvdel af halvtredserne steg det voldsomt for at kulminere i 1957 med et antal, der var knap 50 % højere end i begyndelsen af fyrrerne. Børnetallets stigning fordelte sig ikke ens på land og by. Det skyldtes forskydninger i erhvervsforholdene, der havde medført befolkningsvandring til de bymæssige områder, der overgik, hvad man havde kendt til i trediverne. I første halvdel af halvtredserne holdt antallet af elever i landsbyordnede skoler sig nogenlunde konstant, medens det steg voldsomt i købstad- og købstadordnede skoler. Særlig gjaldt dette provinsbyernes forstæder og Københavns store omegnskommuner. Denne udvikling havde til følge, at flere børn fik mulighed for at komme i eksamensmellemsskole. Set i forhold til en årgang unge tog 13 % mellemsskoleeksamen i 1939, femten år senere var procenten 25.¹³

Stigningen havde flere årsager. En af de mere væsentlige var, at andelen af elever, der søgte mellemsskolen, stik imod hensigten med 37-loven var gået i vejret siden dens vedtagelse. I København, der ikke i større målestok modtog elever til eksamensskolen fra andre kommuner, steg således procenten af elever i første eksamensmellemsskoleklasse i perioden 1939–54 fra knap 36 til 47, beregnet i forhold til det samlede antal elever i kommunens første eksamens- og eksamensfri mellemsskoleklasser. Udregnet efter samme retningslinier lå procenten i en mindre købstad som Thisted på henholdsvis ca. 38 og 47. Frafaldet fra eksamensmellemsskolen havde altid været stort. Ved midten af halvtredserne var et frafald på mellem 15 og 25 procent almindeligt.¹⁴

Når de store fødselsårgang fra fyrrerne nåede 14-års alderen, måtte man forvente, at antallet af elever over undervisningspligtig alder ville stige stærkt. Langt hovedparten af elever med mere end syv års undervisning i folkeskolen gik i eksamensklasser. Medregnes realklasserne, der ressourcemæssigt oftest fungerede som en del af denne, var forholdet 7:1 i skoler med købstadordning, incl. København. I landsby-

skolerne fik kun få hundrede børn mere end syv års skolegang.¹⁵ Disse forhold var baggrunden for Bomholts udtalelse på den 2. skolerundbordskonference om, at man ikke fortsat kunne have en niårig folkeskole i København og købstæderne og en syvårig på landet.

De store udbygningsopgaver, skolevæsenet så sig stillet overfor, havde således flere årsager. I rene landkommuner var der et byggebehov for, at 37-loven overhovedet kunne gennemføres, i bymæssige områder skyldtes byggebehovet fyrrernes høje fødselstal, tilvandringerne og tendensen til længere skolegang.

Efterkrigstidens Danmark var præget af stærk økonomisk ekspansion, kombineret med arbejdsløshed. Investeringsniveauet var højt, men lavere inden for byggeri end i andre sektorer. Dette skyldtes i væsentlig grad manglende byggekapa­citet, men også at man periodevis fra det offentlige side begrænsede byggeriet som led i en konjunkturudjævnende politik. Fra 1948 reguleredes byggeriet ved udstedelse af såkaldte materialebevillinger. Til og med finansåret 1951/52 svingede skolebyggeriets andel af kvoten mellem 0,5 og 1,8 %. I august 1951 satte Danmarks Lærerforening skolebyggeriet på repræsentantskabs­mødets dagsorden. Foreningens krav om større materialebevillinger til folkeskolebyggeri gav anledning til en livlig avisdebat og blev bakket op af fhv. undervisningsminister Jørgen Jørgensen, der bl. a. gav udtryk for, at forskellen i børneundervisningens vilkår fra egn til egn efterhånden var blevet så stor, at tilstanden måtte siges at være uholdbar.¹⁶ Efteråret 1952 blev der foretaget en væsentlig forhøjelse af skolevæsenets materialebevillinger. Denne udvikling fortsatte i de følgende to finansår, men i 1955/56 reduceredes bevillingerne atter som følge af landets økonomiske vanskeligheder.¹⁷

Ser man på fordelingen af materialebevillinger mellem købstad-ordnede skolevæsen­er i tilflytningsområder med stort børnepres på skolerne og rene landkommuner, hvor 37-loven ikke var gennemført, udgjorde de sidstes andel af bevillingerne kun en femtedel i 1949/50 for i 1951/52 at være steget til ca. en trediedel. Først fra 1953/54, hvor bevillingerne blev hævet betydeligt, steg de rene landkommuners andel af kvoten til over halvdelen.¹⁸ I sin beretning om folkeskolen karakteriserede departementschef A. Michelsen situationen i efteråret 1952 således: »I efterkrigsårene er der stillet store krav til materialer og arbejdskraft til boligbyggeri, til udbygning af erhvervsvirksomheder og til det militære byggeri, og man har derfor måttet indskrænke sig

til at give materialebevillinger til skoler, hvor det på grund af børnetallets stigning ikke har været muligt at gennemføre undervisningen på forsvarlig måde i de bestående lokaler og til skoler, der er kasseret af sundhedsmyndighederne«. Den sidste sætning gik stort set på landsbyskolerne.

De bygningsmæssige problemer, købstad- og landsbyordnede skoler havde at kæmpe med, var af forskellig art. Den pris, de købstadordnede skoler betalte for at opfylde eller overgå 37-lovens minimumskrav til fag og timetal, var høje klassekvotienter og en meget stor udnyttelsesgrad af skolernes lokaler. Undervisningstid fra 8–17 forekom, og vandreklasser var almindelige. Lokaleproblemerne var nok en følge af fyrrernes høje fødselstal og efterkrigstidens befolkningsvandringer, men det bør ikke overses, at når børn flyttede fra landet til bymæssige områder, fik de automatisk andel i en større part af skolevæsenets ressourcer. Mange fik næsten fordoblet deres ugentlige timetal, og en stor procentdel fik ni, ofte ti års skolegang og forlod folkeskolen med et kvalificerende eksamensbevis.

Behovet for klasseværelser var nogenlunde lige stort for de to kategorier af skoler. Alt i alt manglede folkeskolen i 1953 ca. 6000 klasseværelser. Hertil kom ca. 4000 faglokaler og knap 2000 gymnastiksale, hvor landsbyskolerne tegnede sig for tre fjerdedele af det udækkede behov.¹⁹ Ved udgangen af 1953 fungerede ca. 80 % af de landsbyordnede skoler endnu under skoleloven fra 1904, knap to trediedele af eleverne gik i skoler med fire klasser eller derunder. Størsteparten af disse skoler var ikke udbygget efter 37-loven, og de fleste af dem havde hverandendagsskolegang.²⁰ En undersøgelse fra 1954, der omfattede godt 3000 landsbyskoler, gav til resultat, at 40 % var bygget før århundredskiftet. Ca. 10 % var bygget efter 1940, af de resterende 90 % var kun en femtedel ombygget efter 1940, hvad bl. a. indebar, at de sanitære installationer ikke var væsentligt ændrede.²¹

De små forældede skoler ramtes hårdt af halvtredsernes lærermangel. Dette var så meget mere uheldigt, eftersom afvandringen fra landbruget havde medført, at flere og flere landbobørn ved erhvervsvalg blev stillet over for samme krav til skolekundskaber som børnene fra de købstadordnede skoler. Der kunne således være flere årsager til, at forældrene tilskyndedes til at sende deres børn til private eksamensskoler eller købstadordnede folkeskoler med eksamensafdeling. En udvikling, der tog yderligere fart, efter at kommunerne i 1954 ved

lov var blevet pålagt at betale for undervisning i en anden kommunes eksamensafdeling.²²

Ved genfremsættelsen af sit forslag til ny folkeskolelov i 1955 udtalte undervisningsminister Bomholt: »Når det kommer til stykket, er landsbyskolen i mange tilfælde den mest delte skole, vi har. Børnene adskilles i »sognebørn« og »togbørn«, og det hævdes fra forskellig side, at de sidste let bliver fremmede for deres eget milieu og dets arbejdsliv«. ²³ Netop betydningen af barnets tilknytning til milieu og arbejdsliv havde været et af oppositionens, især Venstres, stærkeste argumenter for at kræve forskellig skoleordning for by og land.

37-loven var et kompromis, der må forstås på baggrund af modstridende vurderinger af, hvorledes samfundets udvikling ville forløbe, og hvilken rolle skolen skulle spille i det fremtidige samfund. Da det i halvtredsernes første halvdel blev klart, at det »folkelige opbrud« mod byerne og byernes erhverv var kommet for at blive, og at landbruget stod over for produktions- og strukturmæssige ændringer, måtte folkeskolens struktur tages op til kritisk vurdering.

Store geografiske og sociale omgrupperinger i forbindelse med arbejdsløshed medførte, at sociale grupper, der ikke selv havde haft mulighed for at tage en kvalificerende afgangsprøve fra folkeskolen, pressede på, for at deres børn kunne få den chance, forældrene ikke havde haft. Halvtredsernes købstadordnede folkeskole blev i høj grad en kvalifikationsskole, og det store udbud af elever med eksamen skærpede arbejdslivets krav til dokumentation for skolekundskaber. Taberne blev de bybørn, der ikke slap ind i den kvalificerende afdeling, og det store antal børn på landet, der end ikke fik chancen for at forsøge, og hvoraf en stor del gik i skole under samme skoleordning som deres bedsteforældre, men ofte under ringere vilkår, fordi den gode landsbyskole var blevet mere sjælden. Landsbyskolerne havde for længe været i venteposition.

Kritikken mod udvælgelsessystemet i børneskolen var levende halvtredserne igennem, og den nye folkeskole, der blev en følge af 58-loven, havde snarere den udbyggede landsbyskole end byskolen som model. Det bødede dog ikke på, at der var begået en uretfærdighed imod de mange, der blev trukket med, at det sociale motiv trak skolebilledet så skævt, at det set fra deres synspunkt væltede.

NOTER

Meddelelser vedr. Folkeskolen m. v. er benyttet som hovedkilde til skolestatistik, da tabellerne gør det muligt at sondre mellem henholdsvis landsbyordnede skoler og købstad- og købstadordnede skoler. Samme kilde er benyttet til departementschefernes beretninger.

1. Julius Bomholt: Balance i skolebilledet, Kbh. 1955 s. 45.
2. Vagn Skovgaard-Petersen: Dannelse og demokrati, Kbh. 1976 s. 252–65.
I Den store Skolekommission (1919–23) gik Socialdemokratiet ind for at eksamensmellemskolen skulle ophæves, men børnene til gengæld inddeles i klasser efter *anlæg* m. v. Dette begrundedes med »... at den væsentligste Maalestok for et Barns intellektuelle Stade er dets medfødte Anlæg ...«. Betænkning med Lovforslag afgivet af Skolekommissionen ..., Kbh. 1923 s. 62, 85 og 96.
Rigsdagstidende, Folketingets Forhandlinger 1933/34 sp. 2189. Borgbjergs »svanesang« ibid. 1935/36 sp. 378–79.
Bomholt citerede i slutningen af trediverne udtalelser om, at det ikke var de intellektuelt, men de økonomisk svageste, der ved optagelsesprøven fortrængtes fra eksamensskolen. Jul. Bomholt: Den danske Folkeskole, Kbh. 1938 s. 102.
3. Rigsdagstidende. Folketingets Forhandlinger 1936/37 sp. 2269.
4. Ibid. sp. 5676.
5. Det statistiske Departement. Fælleskommunal Udligningsfond (Skolevæsen) 1936/37–1949/50. RA. Oversigtsskema i mit arkiv.
6. Medd. vedr. Folkeskolen m. v. 1941 s. 17 og 1942 s. 19–20.
7. Landkommunale skoler 1955, fordeling og udbygning (upubliceret). I Kbh.s amtsrådsreds er kun de egentlige landkommuner medregnet.
8. Love og ekspeditioner vedkommende kirke- og skolevæsen. B Skoleforhold. 1943/44 s. 416 ff. Dommen er aftrykt.
9. A. Barfod. Det danske Skolelovforslag. 14. Nordiske Skolemøde, Stockholm 1935, s. 686.
10. Det almindelige statstilskud fordobledes ved Lov Nr. 570 af 31. Okt. 1940. Et direkte statstilskud indførtes ved Bekendtgørelse ... af 22. Okt. 1941.
11. Undervisningsministeriet lod pr. 31. dec. 1942 foretage en undersøgelse af, hvor mange landkommuner der på dette tidspunkt helt eller delvis havde gennemført loven. Undersøgelsen er offentliggjort i Medd. vedr. Folkeskolen m. v. 1942 s. 14–15. Bearbejdningen af de indsendte skemaer – nu RA 658–01–4 – er meget kritisabel. Materialet er ombearbejdet og desuden benyttet til at påvise, at der først kom gang i skolebyggeriet i de første krigsår (oversigtsskema i mit arkiv). Se desuden Rigsdagstidende 1945/46 Tillæg A sp. 2925.
12. Medd. vedr. Folkeskolen m. v. 1948 s. 13.
13. P. Nyboe Andersen og Poul Dam: Det danske samfund Kbh. 1957 s. 55.
14. Kbh.s kommunale Skolevæsen. Årsberetning 1939–40 og 1954–55. Thisted

- kommunale Skolevæsen 1939/40 og 1953-54. Folketingstidende 1954/55 A sp. 1981.
15. Beregnet på grundlag af oplysninger i Medd. vedr. Folkeskolen m. v. og årsberetninger fra Kbh.s kommunale skolevæsen.
 16. »Folkeskolen« 1951 s. 648.
 17. Medd. vedr. Folkeskolen m. v. 1955 s. 13.
 18. Oversigt over ... de i finansårene 1946/47-1953/54 meddelte materialekvo-ter til folkeskolebyggeri. Upubliceret.
 19. Betænkning ang. Billiggørelse og Rationalisering af det kommunale Skole-byggeri. Kbh. 1953 s. 12.
 20. Landkommunale skoler 1955 s. 6 og 9. (se note 7).
 21. Landkommunale skoler 1954, skolebygningernes alder (upubliceret).
 22. Bekendtgørelse i henhold til § 3 i lov nr. 194 af 11. juni 1954 om veder-lagsfri undervisning i de offentlige højere almenskoler.
 23. Folketingstidende 1955/56 sp. 29.